

Makale Künyesi (Araştırma): Doğan, A. T. (2020). Türkçede odaksıl şimdiki zaman biçimbirimi {-yor} ve bunun Oğuz Türkçesindeki durumu. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 246-265.

TÜRKÇEDE ODAKSIL ŞİMDİKİ ZAMAN BİÇİMBİRİMİ {-yor} VE BUNUN OĞUZ TÜRKÇESİNDEKİ DURUMU

Ahmet Turan DOĞAN¹

ÖZET

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki zaman ekleri benzerlikler göstermekle birlikte bunların birbirinden farklı görünüşler sergilediği durumlar da vardır. Yazı dilleri arası farklılıkların en çok olduğu çekim ise odaksıl şimdiki zaman çekimidir. Türkler arasında odaksıl şimdiki zamanın ifadesinde kullanılan biçimbirimlerin özellikle görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerine göre çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Bunun da, söz konusu biçimbirimlerin bu iki zaman çekimine göre Türk dilinin günümüze daha yakın dönemlerinde oluşmaya başladığından ve belli zaman sonra da standartlaştığından kaynaklandığı söylenmektedir. Oğuz Türkçesi açısından ise *-yor* biçimbirimi *-A /-U/-U yorı-r*, *-A /-U/-U yoru-r* biçimlerinde Oğuzların Asya'daki ata topraklarında odaksıl şimdiki zaman ifadesi olarak önceleri tasvirî birleşik fiil yapısında başlamış ve sonraları özellikle Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde odaksıl şimdiki zaman çekimi eki olarak standartlaşmıştır.

Bu çalışmada Türklerin odaksıl şimdiki zaman ihtiyacından ve bu ihtiyacı ürünlerinden biri olan *-yor* biçimbiriminin tarihi derinliklerinden ve bu biçimbirim Oğuz Türkçesinin tarihi ve çağdaş yazı dillerindeki yayılımından bahsedilmiştir. Bunun için de 13. yüzyıl öncesinde Doğu Türkçesi metinlerinde, bu tarihten sonra ise Oğuz Türkçesi ağırlıklı olmak üzere tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde söz konusu biçimbirim izi sürülmüş ve buradan elde edilen bilgiler ışığında *-yor* biçimbiriminin oluşum ihtiyacı ve özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda, *-yor* biçimbiriminin Gagavuz Türkçesi ve özellikle Türkiye Türkçesinin karakteristik odaksıl şimdiki zaman çekimi eki olduğu görülmüştür. Türkmen Türkçesinde de bu biçimbirim kullanılmakla birlikte Doğu Türk lehçelerinde standart olan biçimbirimlerin de kullanımı söz konusudur. Azerbaycan Türkçesinde ise diğer Oğuz grubu yazı

¹ Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Dr. Öğr. Üyesi. ahmetturandogan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9173-7558>

dillerinden tamamen farklı bir kökenden gelen biçimbirim odaklı şimdiki zaman çekimi için kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, zaman, odaklı şimdiki zaman, -yor biçimbirimi.

{-yor} FOCAL PRESENT TENSE MORPHEME AND ITS SITUATION IN OGHUZ TURKISH

ABSTRACT

Although tense suffixes in historical and contemporary Turkish written languages show similarities, they differ from each other. The focal present tense has the greatest differences among written languages. It is known that the morphemes used in the expression of the focal present tense among Turks show a wide range of variety according to the past tense and aorist conjugations. This variety shows that these morphemes according to two tenses started to be formed in the Turkish language closer to today and became standard after a certain time. *-yor* morpheme in Oghuz Turkish started as an expression of *A /-I/-U yori-r*, *-A /-I/-U yoru-r* format in the descriptive verb structure in Oğuz's ancestors' territories in Asia long ago and then was standardized as a morpheme of focal present tense especially in Turkish and Gagauzian.

In this study, the needs of Turks for the focal present time, the historical background of *-yor* morpheme as one of the results of this need and the spread of this morpheme in the historical and contemporary written languages of Oghuz Turkish were mentioned. For this purpose, the mentioned morpheme was traced in historical and contemporary Turkish written languages, Eastern Turkish texts before the 13th century, and especially Oğuz Turkish texts after the 13th century. Also, the formation features of *-yor* morpheme were explained in the light of the information obtained from this. As a result, it has been seen that *-yor* is characteristic focal present tense morpheme in Gagauzian and especially in Turkish. Although this morpheme is used in Turkmen, it is also possible to see the usage of the standardized morphemes in Eastern Turkish dialects. In Azerbaijani, the morpheme originating from a completely different origin from other Oghuz written dialects is used for the focal present tense. Although this morpheme is also used in Turkmen, it is also possible to see the usage of the standardized morphemes in Eastern Turkish dialects.

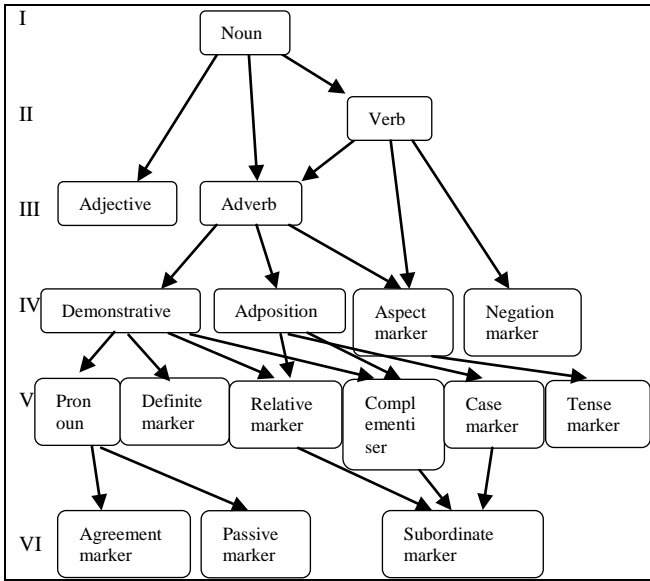
Keywords: Turkish, tense, focal present tense, *-yor* morpheme.

GİRİŞ

Dillerdeki biçimbirimlerin birtakım aşamalar sonucunda günümüzdeki hâle ulaştığı söylenebilir. Bu aşamalar, dillerin günümüzdeki sistemlerini; yani dil bilgisini oluşturmuştur. Bu konuda

Binnick, dilde düzensizliğin olmadığını ve bunu da her dilde dil bilgisinin var olmasının kanıtladığını belirtir (1991, s. 7). Bu konuya Heine ve Kuteva'nın dil bilgisinin gelişimi hakkında hazırladıkları ve altı katman tespit ettikleri çalışma da örnek gösterilebilir. Bu çalışmada tespit edilen altı katman şöyledir:

Şekil 1. Layers of grammatical evolution (Dil bilimsel gelişimin katmanları)

(2007, s. 111 akt. Heine, Kaltenböck ve Kuteva, 2013, s. 381).

Bu şekil aslında dil bilgisinin oluşumunun genel çizgilerini göstermektedir. Yoksa, bütün dünya dillerinin aynı aşamaları aynı zaman ve sırada geçirdiği söylenemez. Ancak dilin, dolayısıyla da dil bilgisinin oluşma biçimi için önemli bir örnektir. Bunun yanında, dil bilgisi aslında bir süreçtir ve sürekli bir değişim içerisindedir. Givon, “Dünün sözlüksel biçimbirimleri bugünün bağımlı biçimbirimleriyse o zaman bugünün biçim bilgisi dünün söz dizimidir.” diyerek konuyu özetler (1971, s. 413). Bugün de söz diziminde yer alan birtakım sıra dışı özellikler yarının biçim bilgisine girmeye adaydır.

Yukarıdaki şekilde belirtilen dil bilgisinin oluşum aşamalarıyla ilgili bazı konulara da açıklık getirmek gerekir. Öncelikle, bu şekil genel bir oluşum sıralamasını içermektedir. Dolayısıyla bir dil bilgisini kategorisine ait biçimbirimlerin hepsinin aynı aşamada ortaya çıktığı söylenemez. Örneğin, bütün zaman işaretleyicilerinin beşinci katmanda meydana geldiğini söylemek doğru değildir. Çünkü, özellikle doğadaki zamanın ve insanoğlunun bunu algılayıp diline yansıtmasının aşamaları olmalıdır. Buna *gerçek (doğa) zamanının* birtakım biçimbirimler kullanılarak *dil (fiil) zamanına* aktarılması denir. Gerçek zaman ve fiil zamanı düşüncesi Plato ve Aristo'ya; yani Eski Yunan'a kadar gider (Benzer, 2012, s. 10). Gerçek zaman, yaşanılan zaman olup fiil zamanı ise yaşanılan bu zamanın dilde ifade bulmuş biçimidir (Benzer, 2012, s. 11). Pek çok araştırmacı tarafından gerçek zamanın *geçmiş, şimdi* ve *gelecek* biçiminde üçlü ayrımı yapılmıştır (Akerson, 2016; Bergamalı Kadri, 2002; Comrie, 1985; Gencan, 1979; Jespersen, 1924; Saussure, 2001; Türk, 1996). Buradan hareketle de dildeki zamanın kökeni, varlığı ve sistemi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Her toplum, dilini oluştururken gerçek zamanı benzer veya farklı biçimlerde diline yansıtmıştır. Comrie de buradan yola çıkarak her dilde fiil zamanı (tense) olmasa da gerçek zaman (time) kavramsallaştırmasının olduğunu, bir dilin geleneksel olarak fiil zamansız (tense) diye tanımlanmasının onda geçmiş, şimdi ve geleceğin ifadesinin olmadığı anlamına gelmediğini belirtir. Zaman ifadesinin de çoğu dilde ya fiil üzerinde biçim bilgisel olarak ya da fiile bitişik dil bilgisel kelimeler olan belli yardımcı fiiller tarafından sağlandığını çeşitli dillerden örneklerle açıklar (1985, s. 10-12). Gerçek zamanın temel olarak geçmiş, gelecek ve bu iki zamanı tam ortadan bölen şimdiden oluştuğu görüşü doğru olarak kabul edilebilir; ancak bu gerçek zaman öğelerinin dildeki göstergeler dünyasına aktarılışının aynı temel düzeyde gerçekleştiği kabul edilemez. Çünkü, insanoğlunun gerçek zamanı algılayış düzeyi ve bununla ilgili ihtiyaçların belirmesiyle gerçek zamanı birtakım göstergelerle diline yansıtması birden olmamıştır. Öncelikle şahit olduğu geçmişi ve geçmiş tecrübelerini de içine alan genel şimdikiyi (Bunun için *geniş zaman* denebilir.) zihninde taşıyan insanın bunlarla ilgili biçimbirimleri ihtiyaçları çerçevesinde daha erken bir dönemde oluşturduğu, geleceği düşünmesi ve onunla ilgili fikirler yürütmesi demek olan *gelecek zamanı* ise bu iki zamana göre daha geç algılayıp diline de daha geç yansıttığı söylenebilir. İnsanın dünyayı algılayış biçimindeki gelişim aşamaları da bunu gerektirir.

Gerçek zamanın dil zamanına aktarımı konusunda pek çok araştırmacı fikir beyan etmiştir². Gerçek zamanın dile aktarılmasını açıklamak için çalışmalarda *konuşma zamanı*, *olay zamanı*, *referans noktası zamanı* ve *konu zamanı* gibi zaman noktaları belirlenmiştir (Kerimoğlu, 2020, s. 25-26). Konuşma zamanını olay zamanı veya konu zamanına göre ayarlayan insanoğlu, kendi dilinin sınırları çerçevesinde biçimbirimler oluşturmaya başlamıştır. Önceleri şahit olunan geçmiş ve içinde bulunduğu anın geçmişini de içeren genişlikte şimdiki (geniş zaman) için biçimbirimler geliştirilmiş olmalıdır. Geçmişin herhangi bir çizgisinden başlayıp içinde bulunduğu ana uzanan genişlikteki bir şimdiden içinde bulunduğu kısa süreli bir şimdinin ifadesini oluşturmuştur. Böylece, konu zamanı ile konuşma zamanının eşit olduğu bir gerçek zamanı çeşitli biçimbirimlerle diline aktarmıştır. Böylece, ikincil bir şimdiki zaman algısı olarak odaksız şimdiki zaman birimleri meydana gelmeye başlamıştır.

İnsanın öncelikle şahit olduğu geçmişi tanımlayabileceği yukarıda belirtilmişti. Buradan Türkçedeki ifadesiyle *görülen geçmiş zaman* ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, aslında geçmiş, şimdiki (genel olarak şimdiki) ve sonraları da geleceği ifade eden geniş zaman algısı da insanoğlunun ilk ihtiyaçlarından, dolayısıyla da ilk oluşturduğu zaman biçimbirimlerinden biri olmalıdır. Böylece de *geniş zaman* ifadesi ortaya çıkmıştır. Türkçedeki ifadeleriyle *öğrenilen geçmiş zaman*, *gelecek zaman* ve *şimdiki zaman (odaksız şimdiki zaman)* algılarının ise insanoğlunun daha geç ihtiyaç hissettiği ve dolayısıyla da daha geç tecrübe edip diline aktardığı zamanlar olduğu düşünülebilir. Çünkü, öğrenilen geçmiş zaman dolaylı bir geçmiş zamandır ve kişi doğrudan geçmişteki eyleme şahit olmamıştır. Gelecek zaman, insanın görmediği, ancak zihninde tasarladığı soyut bir zamandır. Odaksız şimdiki zaman, konuşma anıyla eylemin gerçekleştiği anın zamansal olarak örtüştüğü, yani konuşma anıyla olay anının gerçekleşme zamanı bakımından büyük oranda aynı olduğu bir zamandır ve kısa bir anı karşılar. Bu yönüyle de genel şimdiki zamandan; yani geniş zamandan ayrılır. Buradan yola çıkarak; şahit olunan geçmiş ve geçmişteki tecrübelerle dayanarak içinde bulunulan anı daha geniş bir biçimde ele alan genel şimdiki göre daha yeni bir durumu karşıladığı söylenebilir.

Türkçede tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki şimdiki zaman konusu ve *-yor* biçimbirimiyle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır (Johanson, 2009; Uzun, 2009; Bulak, 2017; Gündoğan, 2018).

² Bu konunun ileri gelenleri için bk. Reichenbach, 1947; Comrie, 1985; Klein, 1994; Givón, 2001.

Bunlarda Türkçede zaman, şimdiki zaman ve *-yor* biçimbiriminin özelliklerine değinilmiş, bununla birlikte Türkçedeki odaksız şimdiki zaman ihtiyacına, bu ihtiyacın belirme ve giderilme özelliklerine ve bu zamanın Türk lehçeleri arasında farklılıklar ve/veya benzerlikler arz eden yapısına pek değinilmemiştir. Bu konuda Johanson, 2009 yılındaki çalışmasında Türkçedeki odaksız şimdiki zaman yenilenmelerinden bahsetmiş, başka bir çalışmasında da konuya biraz daha açıklık getirmiştir. Johanson, *Türkçede Görünüş* adlı eserinde *iyor* yapısını *-ir* yapısı ile karşılaştırmış ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. *-İr* ile *-iyor* arasındaki kronolojik ilişkilerin eski sistemde *-ir*'in birincil işlev olarak I'e yani genele, ikincil işlev olarak ise II'ye yani aktüel ile sahip olduğunu; daha sonra ise *-yor* yapısının II. işlevi yani odaksızlığı üzerine aldığı belirtilmiştir. Bunun da aslında şimdiki zaman yenilenmesi değil, oluş görünüşünün yenilenmesi olduğunu bildirmiştir (2016, s. 120). Türk lehçelerindeki şimdiki zaman çekimi derinlemesine incelendiğinde kullanılan biçimbirim açısından farklılıkların ve bazı lehçeler arasında da benzerliklerin olduğu görülmektedir. Tarihin bilinmeyen ve bilinen zamanlarında birbirinden ayrılan ve çeşitli dallar oluşturan tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinin zaman biçimbirimleri konusunda *görülen geçmiş zaman* ve *geniş zaman* çekimlerinde kullanılan biçimbirimler bakımından çeşitli ufak ses değişimleri hariç bir bütünlük gösterdiği görülür. Ancak, aynı bütünlüğü diğer zaman çekimlerinde görmek mümkün değildir. Bu konuda özellikle gelecek zaman ve şimdiki zaman biçimbirimlerinin lehçeler arası en çok farklılıklar içeren biçimbirimler olduğu görülür. Bu durum, Türk lehçelerinin henüz birbirinden ayrılma süreçlerinin öncesinde ihtiyaca binaen *görülen geçmiş zaman* ve *geniş zaman* biçimbirimlerinin oluşturulduğunu ve çeşitli coğrafyalara dağılan Türk boylarının söz konusu biçimbirimleri de gittikleri yerlere götürdüklerini göstermektedir. Diğer zaman çekimlerinde görülen lehçeler arası farklılıkların ise söz konusu zaman ifadelerinin daha geç bir ihtiyacın ürünü olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu çalışmaya konu olan şimdiki zaman biçimbirimi *-yor* da böyle bir ihtiyacın ürünüdür.

DEĞERLENDİRME

Bu başlık altında Türkçede odaksız şimdiki zaman ihtiyacının ortaya çıkmasından ve bu ihtiyacı karşılamak için tasvirî yapıda çeşitli biçimbirimlerin oluşturulmasından bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu ihtiyacı karşılamak için oluşturulan *-yor* biçimbiriminin odaksız şimdiki zaman ifadesi olarak Oğuz Türkçesindeki oluşumu ve Oğuz Türkçesi yazı dillerindeki yayılma alanları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bunun yanında, *yori-* / *yoru-* fiilinin dışında Türkçede hangi fiillerin odaksız şimdiki zamanın çekiminde yer aldığına da

karşılaştırmalı biçimde değinilmiştir. Ayrıca, araştırmada söz konusu biçimbirimin Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak ortaya çıktığı 13. yüzyıldan önceki durumunu görmek için diğer Tarihî Türk yazı dillerindeki kullanımına da bakılmıştır.

Türk Yazı Dillerinde -A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r Temelli Şimdiki Zaman Biçimbirimi ve Bu Yapının Oğuz Türkçesindeki Durumu

Tarihî Türk lehçeleri içerisinde özellikle Harezmi Türkçesine kadar zamanlar işlenirken çok büyük oranda şimdiki zaman çekimine ayrı bir başlık hâlinde ya hiç yer verilmemiş ya da bu zaman ifadesi geniş zaman başlığı altında ele alınmıştır (Eraslan, 2012, s. 334; Gabain, 2007, s. 80; Hacıeminoğlu, 2008, s. 182; Tekin, 2016, s. 169; Türk, 1996, s. 291). Bu konuda Bulak, Türkçenin Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde geniş zaman ile şimdiki zamanın henüz birbirinden ayrılmadığından, şimdiki zamanın geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan geniş zaman içerisinde karşılandığından bahsetmiştir (2017, s. 150). Harezmi Türkçesinde de şimdiki zaman kavramı çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanırken bu dönemden itibaren daha sonra Kıpçak sahasında da karşılaşılan bazı biçimbirimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu biçimbirimler de şimdiki zaman kavramını, geniş zamandan ayırma ihtiyacının ürünü olarak görülmüştür (Türk, 1996, s. 295). Tarihî Türk yazı dilleri içerisinde pek çok açıdan bir farklılaşma noktasını oluşturan Harezmi Türkçesi şimdiki zaman ifadesinde de farklılıkların açıkça görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemle birlikte bir yandan temelde geniş zaman ifadesinde kullanılan -r, -Ir, -Ur, -Ar biçimbirimleri şimdiki zaman ifadesinde kullanılmaya devam ederken bir yandan da *zarf-fiil eki+tasvirî yardımcı fiil+-r/-Ur* yapısının ve bunun bazı ses farklılıklarını içeren biçimlerinin kullanılmaya başladığı görülür. Bu tasvirî yardımcı fiiller içerisinde de *tur- / dur-, yori- / yoru-³, otur-, yat-* gibi süreklilik ifade eden fiiller yer almaktadır. Sonraları ise bu süreklilik ifadesi geniş bir zamana yayılan bir süreklilik değil, daha kısa bir anı kapsayan; yani odaksız şimdiki zamana işaret eder hâle gelmiştir. Türk'ün ifadesiyle Harezmi sahasında görülen bu değişiklik Kıpçak sahasında daha da çeşitlenmiştir (1996, s. 298). Bunda Harezmi Türkçesiyle birlikte farklı Türk boylarının ağız özelliklerinin ortak Türk yazı diline yansımaya başlaması ve Harezmi döneminden sonra

³ Türkçedeki -yor, -yar şimdiki zaman biçimbirimleri için özellikle Sovyet ve Alman Türkolojisinde çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bu fikirler için bk. Serebrennikov & Gadjeva, 2011, s. 147-149. Bu çalışmanın konusunu oluşturan -yor biçimbiriminin yori- / yoru- tasvirî yardımcı fiilden meydana geldiği görüşü tarafımızca kabul edildiği için bu görüşlere yer verilmemiştir.

kendi yazı dillerini oluşturmaya başlayan Türk boylarının kendi lehçe özelliklerini esas alması etkili olmuştur. Bu sebeple Harezm Türkçesi ve sonrası bir dönüm noktası olmuştur.

Eski Anadolu Türkçesine geldiğinde şimdiki zaman için hâlâ standart bir biçimbirimin olmadığı görülür. Bir yandan geniş zaman biçimbirimleri şimdiki zamanın ifadesinde kullanılırken bir yandan da *-A/-I/-U yoru-r*, *-A/-I/-U dur-ur*, *makda / mekte* ve *-A* biçimbirimleri kullanılır (Türk, 1996, s. 304). Osmanlı Türkçesi döneminde ise tedricen *-A/-I/-U yoru-r* yapısının hece yutumuna uğrayıp *-yor* biçiminde standartlaşarak en çok kullanılan biçimbirim hâline geldiği, bunun yanında *-mAkda*, *-mAda* biçimbirimlerinin de kullanıldığı görülür. Johanson'un ifadesiyle *-(I)yor* biçimine dayanan şimdiki zaman eki, geç bir yeniliktir ve standart Osmanlıcada 18. yüzyıla kadar yaygınlaşmamıştır (2009, s. 95). Eski Anadolu Türkçesinde görülen farklılıkların azalarak çok büyük oranda bir biçimbirimde standartlaşması Oğuz Türkçesinin de daha standart hâle geldiğini gösterir. Artık, Eski Anadolu Türkçesinde görülen farklı Oğuz boylarının yazı diline olan ağız etkileri ya azalmış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Farklı coğrafyalarda farklı Türk boyları temelinde kurulan Türk yazı dillerinde ise benzer veya farklı biçimbirimler odaksız şimdiki zamanın ifadesi için standartlaşmaya gitmiştir.

Gerçek zamanın bir parçasının dile aktarılmasında kullanılan bir biçimbirimin kısa sürede standartlaşması ve ek düzeyine gelmesi elbette beklenemezdi. Bunun için Türk lehçelerinin uzun bir zaman geçirmesi gerekecekti. Bu süre Oğuz Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesinde Osmanlı Türkçesinin standartlaşma dönemine kadar uzamıştır. Uzun'un ifadesiyle Kıpçak Türkçesindeki bazı örneklerde (keliyorlar, keleyorlar, yatıyor) görüldüğü gibi Osmanlı Türkçesi döneminde de zarf-fiil ekleri temel işlevlerini yitirmiş, geniş ünlüden oluşan zarf-fiil ekleri ile *-(^o)yor* ekini alan fiillerin son seslerindeki geniş ünlüler daralmış, 15. yüzyıldan itibaren *-(^o)yori* yapısı kalıplaşarak *-(^o)yor* olmuş ve şimdiki zamanı karşılamaya başlamıştır (2009, s. 34). Bugün Kıpçak grubu yazı dillerinde *yori-* / *yoru-* fiilinden gelişen yapılar şimdiki zaman ifadesi için yoğun kullanılmaz, kullanılanlarda da *-A/-I yori-r* / *-A/-I yoru-r* yapısından gelme değil, *-p yori-r* / *-p yoru-r* yapısından gelme biçimlerdir. *-A/-I/-U yori-r* / *-A/-I/-U yoru-r* yapısı bugün için Oğuz grubu lehçeleri için standart bir kullanımdır ve diğer çağdaş Türk yazı dillerinde bu yapı görülmez⁴. Bu sebeple tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde geçen *-A/-I yori* biçimlerinin Oğuz etkisi olduğu da düşünülebilir. Bu konuda

⁴ Bu konuda ayrıntılı bir tablo için bk. Ercilasun vd., 2013, s. 343.

Memluk Kıpçakçası özelinde Oğuzca etkiler ve Kıpçak Türkçesinin Oğuzçalaşması gibi hususlar da bilinmektedir⁵.

Türk, *yor-* fiilli yapının Anadolu sahasındaki ilk örneğinin Ahmet Fakih'in Çarhname'sinde görüldüğünü belirtmektedir:

Yol erenleri göçüp yola girdi

Döge yorır âhir dünbeği servân (Ç 12) (1996, s. 305-306)

Bu örnekten sonra Eski Anadolu Türkçesinin çeşitli eserlerinde de bu yapının kullanımlarına rastlanır:

Çin kavmi geldi elinden kaya

Dönüp kaçıyorur iken yakaya (SN 298/12) (Cin, 2012, s. 337)

Bu didügi 'Osmân neslidür, işde sürülüp gide yorır. (DK DN-3) (Ergin, 2008, s. 73)

Şol aradan geçe-yorurdum. (MNT 39b/8) (Korkmaz, 2017, s. 229)

Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren ve eserdeki kayda göre yazılış tarihi olarak 1500/1501 yılları verilen (Doğan, 2015, s. 24) *Kitab-ı Tıbb-ı Hikmet*'te söz konusu yapının ekleşme aşamasındaki ikinci aşamasına (*-a yoru-r > -a yor > -yor*) rastlanır. Burada tam olarak fiil çekiminde kullanılan zaman biçimbirimi özelliği kazanmıştır:

Tariki budur ki şenbe günü gün toğayorken ol otı kazalar dört yanına mu'allak koyalar. (7a/9) (Doğan, 2015, s. 187)

15. yüzyıldan itibaren söz konusu odaksız şimdiki zaman biçimbiriminin *-yor* biçiminde ekleşmiş şeklinin yazı dilinde bazı metinlerde de kullanılmaya başladığı görülür (Türk, 1996, s. 307):

Yakma beni cefân ile uş nehr-i dideden

Şâha şikayete gidiyor bi-şümar âb

(Ahmet Paşa, 15. yy.)

Ölüyor haste Necati kerem et bir sora gel

Gam bucağında esir oldu esirge hey yâr

(Necati Bey, 15. yy.)

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 1996, s. 67-73.

Bu tarihlerden sonra ise *-yor* biçimbiriminin odaksız şimdiki zaman çekiminde özellikle 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren sıklıkla kullanıldığı görülür. Ancak, genel olarak üçüncü teklik şahıslarda daha çok kullanıldığı, diğer şahıslarda aslen geniş zaman biçimbirimleri olan şekillerin kullanıldığı, bunun da ekin henüz tam benimsenmediğinden kaynaklandığı söylenebilir (Türk, 1996, s. 307). Öyleyse ekin tüm şahıslarda kullanılan standart bir odaksız şimdiki zaman eki olması Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar gelmektedir.

Bazı lehçelerde ise odaksız şimdiki zaman için oluşturulan biçimbirimlerin kaynaşarak ek düzeyine gelmesi günümüzde bile tamamiyle gerçekleşmemiştir:

Kzk.

kör-i-p jatır-mın

okıy tur-mın

jaz-ı-p otur-mın

Kırg.

kör-ü-p cata-bız

kel-i-p cür-ö-büz

ata-p tur-a-bız

caz-ı-p otur-a-bız (Öner, 2013, s. 165)

Bugün çağdaş Türk yazı dillerine bakıldığında temelde beş tip odaksız şimdiki zaman biçimbiriminin kullanıldığı görülür (Ercilasun vd., 2013, s. 129-344). Bunlar, büyük oranda *tur-* (*dur-*), *yori-* / *yoru-*, *yat-*, *otur-* temelinde oluşturulmuş yapılardır. Türkçenin ana kolundan daha erken bir dönemde ayrılan Çuvaşçada bile *tur-* tasvirî yardımcı fiilli yapının ekleşmiş biçimi olan *-At* biçimbirimi kullanılır (Ersoy, 2018, s. 42). Çalışmanın konusunu *yori-* / *yoru-* tasvirî yardımcı fiilli temelinde oluşan *-yor* odaksız şimdiki zaman biçimbirimi oluşturduğu için çağdaş Türk yazı dillerinde bu yardımcı fiili kullanarak çeşitli biçimbirimler oluşturan yazı dilleri olarak temelde Oğuz lehçeleri karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında Kıpçak, Karluk ve Kuzey Türk lehçelerinde de *yori-* / *yoru-* tasvirî yardımcı fiili temelinde oluşmuş yapılar mevcuttur.

Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman Oluşumunun Değerlendirmesi

Gerçek zaman, *geçmiş-geçmiş dışı* veya *geçmiş-şimdi-gelecek* biçimlerinde bölümlendirilirken tarihi Türk yazı dillerinde zaman konusu ele alındığında neden geniş zaman ön plana çıkarılarak şimdiki zamana geniş zamanın altında küçük bir yer ayrılmıştır, sorusu akla gelmektedir. Madem insanoğlu, zamanı önceleri *geçmiş* ve *yaşadığı an* olarak algıladıysa neden geçmiş zamanda olduğu gibi yaşadığı anla ilgili özel bir biçimbirimi dil zamanını göstermek için kullanmadı da araştırmacılar tarafından belirtildiği gibi geniş zaman (belli bir oranda geçmiş, şimdiki ve geleceği içine alan) için kullanılan biçimbirimlerden faydalandı? Bu sorulara cevap verilecek olursa, aslında dilde şimdiki zaman olarak adlandırılan zaman kavramı temelde *genel şimdiki zaman* (bu da kendi içinde *sürekli şimdiki zaman*, *alışkanlık içeren şimdiki zaman*, *kanıtsal şimdiki zaman* olmak üzere üçe ayrılır.) ve *odaksız şimdiki zaman* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Aydemir, 2011, s. 55). Genel şimdiki zaman, odaksız şimdiki zamandan farklı olarak olayın gerçekleşme anıyla konuşma anının zamansal olarak aynı olmadığı durumlar için kullanılır. Bu zamanda olay anı, konuşma anının öncesini ve sonrasını kapsar niteliktedir. Odaksız şimdiki zamanda ise konuşma anıyla eylemin gerçekleştiği an zamansal olarak örtüşür, yani konuşma anıyla olay anı gerçekleşme zamanı bakımından büyük oranda aynıdır. Türkçenin tarihî dönemlerinde *-r*, *-Ir*, *-Ur*, *-Ar* biçimbirimleriyle ifade edilenler aslında genel şimdiki zaman içerisinde değerlendirilebilecek bir geniş zaman ifadesidir. Bu zaman ifadesi de aslında insanoğlunun geçmiş tecrübelerinin birer ürünüdür ve odaksız şimdiki zamana göre daha öncelikli bir ihtiyacıdır. İnsanoğlunda içinde bulunduğu hâlin kısa süreli ifadesi ihtiyacı (odaksız şimdiki zaman) belirlikten sonra ise odaksız şimdiki zaman biçimbirimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Johanson'un belirttiği üzere Türkçenin çoğu lehçesinde de odaksız şimdiki zaman yenilenmeleri meydana gelmiştir (2009, s. 94). Demir de Yakutça haricindeki Türk lehçelerinin şimdiki zaman ekini yenilediklerini ve bunun da Türkçenin tarihî gelişimi içerisinde en karmaşık değişmelerden biri olduğunu bildirir (1996, s. 136). Aslında bu duruma bir yenilemeden çok beliren bir gerçek zaman algısını dil zamanına aktarma düşüncesi sonucu bununla ilgili yeni biçimbirimler oluşturma ve bunu da önceki biçimsel kullanımından ayırma işlemi de denebilir. Yani, Türkçede bir sürece yayılan dönemde genel şimdiki zamandan ayrılan odaksız şimdiki zaman biçimbirimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihî Türk yazı dillerinde geniş zaman eklerinin şimdiki zamanı da ifade etmesi aslında bu iki zaman algılayışının geçmişte aynı noktada kesişmesinden kaynaklanmaktadır. Geçmişte geniş zamanla kastedilen geçmişle geleceğin ortasındaki zaman

boyutu aslında daha geniş bir şimdikiyi kapsamaktaydı. Sonraları geçmişle gelecek arasındaki anın daha kısa bir dilimini ifade etmek için önceleri geniş bir anı dilde ifade için türetilen biçimbirimlerden faydalanıldı, sonraları ise bu durum için farklı coğrafyalardaki farklı Türk lehçelerinde farklı veya benzer biçimbirimlere yönelme gerçekleşti. Bazılarında ise eski durum devam etti. Bu durum, aslında insanoğlunun Türkiye Türkçesindeki ifadesiyle şimdiki zaman olarak adlandırılan daha kısa bir anın farkına varma ve bunu dil zamanına yansıtma isteğiyle oluştu, denebilir. Bunu yaparken de *tur-/dur-*, *yat-otur-*, *yori-/yoru-* ve *er-*⁶ gibi süreklilik ifade eden tasvirî yardımcı fiillerden *-r*, *-Ar-/Ur-/Ir* biçimbirimleri yardımıyla kısa bir şu anın ifadesi için tasvirî birleşik yapılar oluşturuldu. *-A yori-r*, *-A tur-ur* gibi yapılar önceleri kısa bir süreklilik ifade eden tasvirî birleşik yapıları ve bunlar sonraları genel şimdiki zaman biçimbirimlerinden (*-r/-Ir/-Ur*) arınma yoluyla kaynaşıp kalıplaşarak da odaksız şimdiki zaman çekiminde kullanılan biçimbirimler hâline geldiler.

Türk lehçelerindeki odaksız şimdiki zaman çekiminde oluşan yeni durumların kökü incelendiğinde bunların yazıyla takip edilebildiği kadarıyla Karahanlı Türkçesinden itibaren başladığı, Harezmi Türkçesinden itibaren ise daha görünür hâle geldiği anlaşılır. Ancak, unutulmamalıdır ki dilde hissedilen bir ihtiyacın giderilmesi için konuşmada başlayan bir yeniliğin yazıya yansımaları belli bir zamanı alabilir. Bu sürede yeni ortaya çıkan duruma anlamsal yakınlığı bulunan biçimbirim veya biçimbirimler yeni durum için kullanılır, ardından yeni durum için oluşturulan biçimbirimler görülmeye başlar, belli bir süre sonra da yeni biçimbirimler ilk kullanılan biçimbirimlerin yerini alır. Türkçede de en eski yazılı metinlerin elimizde bulunduğu Köktürkçe döneminde odaksız şimdiki zaman dil zamanında yer alıyordu. Sadece bu iş için geniş zaman çekiminde kullanılan biçimbirimlerden faydalanılıyordu. Genel şimdiki zaman ve odaksız şimdiki zaman farkı ise söz diziminde ortaya çıkıyordu. Odaksız şimdiki zaman için oluşturulan biçimbirimler ise zamanla görünür olmaya başladı ve kullanıldıkça da bu yapılar çeşitli Türk lehçelerinde ek hâline geldi. Türkiye Türkçesinde standartlaşan *-yor* biçimbiriminin kökenini oluşturan *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* yapısındaki *yori-/yoru-* tasvirî yardımcı fiilinin odaksız şimdiki zaman ifadesi için kullanıma eskiliği de Türkçede odaksız şimdiki zaman ifadesinin Harezmi Türkçesiyle birlikte başlamadığını göstermektedir⁷.

⁶ *Zarf-fiil eki+er-ür* tasvirî birleşik yapısının tarihi Azerbaycan Türkçesinde odaksız şimdiki zaman ifadesinde kullanımı için bk. Tokat, 2020.

⁷ *Zarf-fiil eki+yori-(y)(u)r* yapısının az da olsa Köktürk, Eski Uygur Türkçelerinde görüldüğü de belirtilir: *Anta kalmıştı yir sayu kop toru ölü yoryuyur ertig* "Orada kalanlar, her yere doğru ölüp biterek yürüyordunuz." (KT G 9); *ben*

Bunun cevabını bu yapıdan kısıllarak oluşan ve Türkiye Türkçesindeki güçlü bir ses uyumuna rağmen uyum dışında kalan *-yor* eki vermektedir. Oğuz Türkçesinin Türkiye Türkçesi alanında Eski Anadolu veya Osmanlı dönemlerinde standartlaştığı belirtilen bu ekin kökenindeki fiilin tasvirî birleşik yapılar oluşturmak için Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasındaki gelişiminden önce de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Eski Anadolu Türkçesinde *yörü-* / *yöri-* / *yürü-* / *yüri-* biçimleri bulunan kelimenin *yori-* / *yoru-* biçimlerine rastlanmamıştır. Dolayısıyla, söz konusu kelimenin *yori-* / *yoru-* biçimleri Oğuz Türklerinin Anadolu sahasına gelmeden Asya'daki yurtları dönemine ait olmalıdır. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I adlı çalışmada da bu duruma dikkat çekilerek Türkiye Türkçesinde görülen *-yor* kalıplaşmasının, kipleşmesinin konuşma dilinde çok eski olduğu belirtilir (Ercilasun vd., 2013, s. 242). 13. yüzyıldan itibaren yazılı metinlerle karşımıza çıkan Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasındaki serüveninden önceki dönemlerde tıpkı *-I/-U+ver-*, *-A+yaz-*, *+A+gel-* yapıları gibi *-A/-I/-U+yori-* / *-A/-I/-U+yoru-* biçiminde süreklilik ifadeli bir tasvirî birleşik yapı meydana gelmiş, bu yapıdaki fiil sözlüksel biçiminde *yörü-* / *yöri-* / *yürü-* / *yüri-* biçimlerinde değişikliklere uğrarken kalıp yapı içerisindeki fiil aynen korunmuştur. Osmanlı Türkçesinde yaşanan bir kaynaşım kalıplaşma ile *-yor* biçiminde kısalmış ve Türkiye Türkçesindeki şimdiki zaman çekiminde kullanılan biçimbirimi oluşturmuştur. Bu yüzden de eski

Selene keçe udu yordım (Ben Selene'yi geçerek arkalarından yürüdüm veya izlemeye devam ettim." (ŞU D 4); *ölümte ozupan ögire sebinü yoriyor*. "Ölümden kurtularak memnun olup, sevinip yürüyor veya memnun oluyor, seviniyor." (IB 75); *ot yiyü, suv içe yoriyor biz* "Ot yiyip su içerek yürüyor veya ot yiyoruz, su içiyoruz." (U IV-C 114); *tileyü yoriyor erdi* "Dilemeye yürür idi veya arıyordu." (U IV-D 134); *bu yirtinçüde asığ tusu kılı yoriyor* "Bu dünyada kolayca fayda sağlayarak dolaşır veya fayda sağlıyor." (KİP 170) (Ercilasun vd., 2013, s. 237-238). Burada verilen örneklerin iki biçimde de anlaşılabilmesi görülmektedir. Köktürkçedeki *-U* zarf-fiil ekinin bazı kullanımlarda gerçek bir zarf-fiil eki mi yoksa birleşik yapılar oluşturmak için kullanılan bir zarf-fiil eki mi olduğu tam kestirilemediği için kesin bir şey söylemek zordur. Ancak, Türkçede Köktürkçeden itibaren odaksız şimdiki zaman düşüncesinin var olması gerektiği göz önünde bulundurulursa bu yapıların söz konusu zamanı ifade etmek için kullanılan yapılar olması çok da uzak bir ihtimal olmaz.

Kutadgu Bilig'de de bu yapıların şimdiki zaman bildiren bir süreklilik ifadesi için kullanıldığı görülür: *Münüm bu mini yalñuk irsel tiyü / ayğlap yorırlar kişike ayu* "Kusurum şudur: İnsanlar beni başkalarına dökme diye kötülüyorlar." (KB 685); *Saña emdi avnıp yorır erdi öz / maña tiğü teg sen adın boldı söz* "Seninle şimdi avunuyordum; fakat bana karşı koyar gibisin; söz başkalaştı." (KB 1083) (Ercilasun vd., 2013, s. 238). Kutadgu Bilig'de görülen bu örneklerin süreklilik ifadesiyle birlikte şimdiki zamanı ifade eder bir biçimde kullanılmaları daha açık bir durum olarak görülmektedir.

biçimindeki kalıplaşmanın bir sonucu olarak ses uyumlarına büyük oranda girmemektedir. Bu oluşum ve kalıplaşmanın eskiliği ise Türkçedeki geçmiş zaman ve geniş zaman biçimbirimlerinin oluşumundan sonradır. Çünkü, odaksız şimdiki zaman için oluşturulan yapıların geçmişi, geçmiş ve geniş zaman çekiminde kullanılan eklere göre daha iyi takip edilebilmekte ve oluşum silsilesi tarihi metinlerde izlenebilmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin bazılarında ise *-p yori-r / -p yoru-r, -A/-U yori-r / -A/-U yoru-r* yapılarından kalıplaşmış kaynaşarak oluşan odaksız şimdiki zaman biçimlerinin tarihi metinlerde okuma farklılıklarına göre *-yur / -yurur, -yür / -yürür* biçimlerinde ünlü uyumuna girmiş biçimleri de bulunmaktadır (Ercilasun vd., 2013, s. 239). Ancak, yine de eğer başkaca bir ipucu yoksa bunların ünlülerinin kalın-geniş yuvarlak, kalın-dar yuvarlak yoksa ince-dar yuvarlak mı olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Günümüz Kıpçak yazı dillerinde söz konusu ekin *-yür, -cür, -jür* biçimlerinin olması kimi tarihi metinlerde bu yönde bir okuma yapılabileceğini de göstermektedir (Ercilasun vd., 2013, s. 244). Oğuz grubu yazı dillerinden olan Türkmen Türkçesinde ise ekin *yaar, yäär* ve *yöör* biçimleri vardır (Ercilasun vd., 2013, s. 218-219). Görüldüğü üzere, söz konusu biçimbirimin ünlüsü her Türk lehçesinde aynı gelişimi göstermemiştir.

Yori-, yoru- temelindeki süreklilik bildiren tasvirî yapıların Türk lehçelerinde odaksız şimdiki zaman biçimbirimine dönüşme sürecinde görülen lehçeler arası farklılıklardan biri de söz konusu yardımcı fiilden önceki zarf-fiil eki tercihidir. Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi gibi Oğuz grubu çağdaş yazı dillerinde *-A/-U yori-r / -A/-U yoru-r* yapısından gelişen biçimler kullanılırken (Ercilasun vd., 2013, s. 218); Uygur Türkçesi, Kırım Tatarcası, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesinde *-p* zarf-fiilli yapılar kullanılmaktadır. Bunların yanında Türkmen Türkçesinde de *-p zarf-fiilli* yapılar yer almaktadır (Ercilasun vd., 2013, s. 245). Oğuz grubu dışında kalan Türk lehçelerinin çok büyük oranda odaksız şimdiki zaman ifadesi için *-A tur-ur / -p tur-ur, -A yori-r / -p yori-r, -A yat-ır / A yatıp tur-ur / -p yata tur-ur, -p otur/otur/olur* yapılarından gelişen biçimbirimleri kullandıkları görülürken Oğuzların Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi hariç sadece *-A yori-r / -A yoru-r* yapısından gelişen biçimleri kullandıkları görülür (Ercilasun vd., 2013, s. 343). Bu konuda da Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi ön plana çıkmaktadır. Gagavuz Türkçesinde odaksız şimdiki zaman çekimi için ince sıralı fiil kök ve gövdelerine getirilen ve aslen geniş zaman eki olan *-er*

biçimbirimi bir kenara bırakılırsa⁸ *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* yapısıyla bağlantılı olarak *-êr, -ye, -yu, -yo, -yor* biçimbirimlerinin kullanıldığı görülür (Özkan, 2019, s. 246). Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise sadece *-yor* biçimi kullanılır⁹. Dolayısıyla *yori-* fiilinden önceleri tasvirî birleşik bir yapı olarak oluşturulan sonra ise odaksıl şimdiki zaman çekimini sağlayan bir biçimbirim hâline gelen yapının en karakteristik devam ettiricisi Anadolu Oğuzlarının yazı dili olan İstanbul ağzı temelli Türkiye Türkçesidir. Oğuz grubu Türk yazı dillerinin dışında ise Halaç Türkçesinde de şimdiki zaman çekimi için sadece *yori-* tasvirî yardımcı fiili temelinde oluşan *-(y)o(r), -(I)yor, -(U)yor, -(A)yor* biçimleri kullanılır (Gökdağ ve Doğan, 2018, s. 215). Bu konuda da Halaç Türkçesinin odaksıl şimdiki zaman oluşumunda Türkiye Türkçesindekiyle aynı aşamayı takip ettiği görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ise bugün kullanılan *-Ir / -Ur* biçimbirimlerinin *-A êr-ür* yapısından geldiği belirtilmektedir (Tokat, 2020, s. 144). Yani odaksıl şimdiki zaman ihtiyacını karşılamak için hem diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden hem de diğer Türk lehçelerinden farklı bir fiil kullanılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkçedeki *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* tasvirî birleşik fiili temelinde oluşan odaksıl şimdiki zaman çekimi Oğuz Türkçesi temelinde değerlendirilmiştir. Türk dilinin Karahanlı döneminden başlamak üzere yazıda kendini hissettiren bir odaksıl şimdiki zaman ifadesinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Dildeki yapıların ortaya çıkması için öncelikle ihtiyacın belirmesi ardından belli zaman içerisinde bu ihtiyaçla ilgili yapıların oluşturulması göz önünde bulundurulduğunda Türk dilindeki odaksıl şimdiki zaman ihtiyacının Köktürk dönemi veya daha eskisinde başlamış olması gerekir. Ancak bunun için Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde anlamsal yakınlıkları dolayısıyla odaksıl şimdiki zaman ifadesinde aslen geniş zaman (genel şimdiki zaman) ifadesine sahip olan biçimbirimlerden faydalanılmıştır. Bir biçimbirimde birleşen iki dil bilgisel anlam ise ancak söz dizimi içerisinde ayırt

⁸ Özkan, aslında geniş zaman eki olan *-er* biçimbiriminin Gagavuz Türkçesinde şimdiki zaman ifadesi için kullanılmasını Eski Türkçede görülen ve 14. yüzyıla kadar devam eden geniş zaman eklerinin şimdiki zaman işlevini de üstlenmesi durumuyla örtüşüğünü belirtir (2019, s. 247).

⁹ Türkiye Türkçesi ağzlarında *yori-* tasvirî yardımcı fiili temelinden başka yardımcı fiillerin kalıplaşmış eklenmesiyle oluşan biçimbirimler de odaksıl şimdiki zaman çekimi için kullanılmaktadır. Bunlar için bk. Akar, 2001; Demir, 1996; Gülensoy, 1985; Kalay, 1992; Kısa, 2018; Yapıcı, 2013). Ayrıca, Türkiye Türkçesi yazı dilinde *-maktā / -mada* biçimbirimi de odaksıl şimdiki zaman biçimbirimi olarak kullanılmaktadır.

edilebilmektedir. Dolayısıyla burada yaşanan durum, Türk dilinin odaksız şimdiki zaman ifadesi için bir yenilenmeye gitmesi değil, var olan bir birlikteliği dilsel bir göstergeyle ayırmaya gitmesi şeklinde de yorumlanabilir. Bu ayırma işleminin Türk dilinin yazıyla takip edilebilen dönemlerine rastlaması ise odaksız şimdiki zaman ihtiyacının genel şimdiki zaman ihtiyacına göre daha geç belirdiğini, yani bu zaman ifadesinin gerçek zamandan dil zamanına daha geç aktarıldığını göstermektedir.

Türkçe temelinde söylenecek olursa, *görülen geçmiş zaman* ve *geniş zaman (genel şimdiki zaman)* çekimlerinin gerçek zamandan dilsel zamana daha erken aktarılan yapılar olduğu söylenebilir. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu iki çekimin birliktelik göstermesi de bunu desteklemektedir. Bu zaman çekimleri dışında kalan *görülen geçmiş zaman*, *gelecek zaman* ve *şimdiki zaman (odaksız şimdiki zaman)* çekimlerinin daha geç dönemlerde oluştuğu söylenebilir. Bu üç çekim için tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri incelendiğinde görülen farklı kökenlerden gelme biçimbirimler bunu desteklemektedir.

Oğuz Türkçesi içerisinde özellikle Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi yazı dilleri *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* biçiminden oluşturulan odaksız şimdiki zaman biçimbirimini kullanan lehçeler olarak öne çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde kısmen, Azerbaycan Türkçesinde ise tamamen *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* dışındaki yapılardan gelişen biçimbirimler kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinde ise *A tur-ur / -p tur-ur*, *-A yori-r / -p yori-r*, *-A yat-ır / A yatıp tur-ur / -p yata tur-ur*, *-p otur/otur/olur* gibi yapıların da kullanıldıkları görülmektedir. Türk lehçelerinde önceleri süreklilik ifadesi için başlayan *zarf-fiil+yardımcı fiil-(I/U)r* yapısındaki zarf-fiil eklerinin de lehçelere göre değiştiği görülmektedir. Bu konuda *yori- / yoru-* yardımcı fiili temelinde Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde tamamen, Türkmen Türkçesinde ise kısmen *-A/-I/-U* zarf-fiil ekli yapıdan (*A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r*) gelişen biçimlerin ekleşmiş hâli kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinde ise *-p* zarf-fiil ekli yapıdan (*-p yori-r / -p yoru-r*) gelişen biçimler yer almaktadır.

Gagavuz Türkçesi ve özellikle de Türkiye Türkçesinde *yori- / yoru-* fiilinin sözlüksel kullanımının *yörü- / yürü-* biçimlerine dönmesine rağmen kaynaşık kalıplaşmayla oluşan yapının *-yor* biçiminde ekleşmesi her iki lehçede de *-A/-I/-U yori-r / -A/-I/-U yoru-r* yapısının ortaya çıkışının çok eskilere, fiilin Oğuzlar arasında *yori- / yoru-* biçimlerinde kullanıldığı dönemlere rastladığı anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR

Ç	: Çarh-nâme
Çev.	: Çeviren
DK DN	: Dede Korkut Dresden Nüshası
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
IB	: Irk Bitig
KB	: Kutadgu Bilig
KİP	: Kuanşi im Pusar
KT	: Kül Tigin
MNT	: Marzuban-nâme Tercümesi
SN	: Süheyl ü Nev-Bahar
ŞU	: Şine-Usu Yazıtı
U	: Uigurica (I-IV)
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2001). Muğla ve yöresi ağızlarında şimdiki zaman biçimleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-10.
- Akerson, F. E. (2016). *Dile genel bir bakış*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydemir, İ. A. (2011). Tuvacada şimdiki zaman. *Bilig*, 59, 53-66.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kip/kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bergamalı Kadri (2002). *Müeyyiretü'l-ulûm*. (E. Karabacak, haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Binnick, R. I. (1991). *Time and the verb*. New York: Oxford University Press.
- Bulak, Ş. (2017a). *Karşılaştırmalı tarihî Türk yazı dilleri grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Bulak, Ş. (2017b). Tarihi Türk yazı dillerinde şimdiki zaman. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 223-258.
- Cin, A. (2012). *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahar (Kenzü'l-bedâ'î')*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. New York: Cambridge University Press.
- Demir, N. (1996). Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eki -ik gelir. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7, 136-148.
- Doğan, A. T. (2015). *Kitâb-ı tıbb-ı hikmet (inceleme-metin-dizin)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. (O. F. Sertkaya, haz.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Karahan, L. ve Kirişçioglu, M. F. (yay. haz.) (2013). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, F. (2018). Çuvaş Türkçesi. *Türk dilinin uzak lehçeleri* (9-105). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (M. Akalın, çev.). Ankara: Türk Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Givón, T. (1971). Historical syntax and synchronic morphology: An archaeologist's field trip. *Chicago Linguistic Society*, 7, 394-415.
- Givón, T. (2001). *Syntax: an introduction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Gökdağ, B. A. ve Doğan, T. (2018). Halaç Türkçesi. *Türk dilinin uzak lehçeleri* (191-268). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (1985). Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki. *Türk Kültürü Araştırmaları (İbrahim Kafesoğlu Armağanı)*, s. 291, Ankara.

- Gündoğan, Ş. (2018). *Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman işaretleyicileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Heine, B. ve Kuteva, T. (2007). *The genesis of grammar*. New York: Oxford University Press.
- Heine, B., Kaltenböck, G. ve Kuteva, T. (2013). On the origin of grammar. C. Lefebvre, B. Comrie ve H. Cohen (Ed.). *New perspectives on the origins of language* (379-405). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Johanson, L. (2009). Türk dillerinde odaksıl şimdiki zaman işaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde eksikliği. *Bilig*, 49, 93-100.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş*. (N. Demir, çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kalay, E. (1992). *Edirne ili ağızları inceleme-metin*. Yayınlanmamış doktora tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Kerimoğlu, C. (2020). *Kiplik ve kip*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kısa, O. (2018). *Güneybatı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman ekleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Klein, W. (1994). *Time in language*. London-New york: Routledge.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzuban Bin Rüstem Marzubân-nâme tercümesi destûr-ı Şâhî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reichenbach, H. (1947). *Elements of symbolic logic*. New York: The Macmillan Company.

- Serebrennikov, B. A. ve Gadjieva, N. Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihi grameri*. (T. Hacıyev ve M. Öner, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saussure, F. (2001). *Genel dilbilim dersleri*. İstanbul: Multilingual.
- Tokat, F. (2020). Tezkire-i Şeyh Safi'deki -A ır- odaksız şimdiki zaman işaretleyicisi. *Bilgi*, 93, 137-148.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (1996). Türkçede şimdiki zaman kavramı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 44, 291-340.
- Uzun, M. (2009). *Tahsin Yücel'in kumru ile kumru ve dönüşüm eserlerinde -(°)yor eki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yapıcı, A. İ. (2013). Aydın ve yöresi ağızlarında kullanılan şimdiki zaman şekilleri. *Türük* 2, 1-48.